

ISTIQLOL DAVRI O'ZBEK QISSALARIGA XOS REALISTIK TALQIN

Muhiddinova Mahliyo Sharofiddin qizi

Qarshi shahri Osiyo texnologiyalar
universiteti Tillar kafedrası o'zbek tili va
adabiyoti yo'nalishi 2- kurs magistranti
mukhiddinovamahliyo@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada istiqlol davri o'zbek qissalariga xos realistik talqin xususiyatlari tahlil qilinadi. Mustaqillik yillarida milliy adabiyotda yuz bergan g'oyaviy-estetik yangilanishlar, inson ruhiyatini tasvirlashdagi psixologik chuqurlik, tarixiy haqiqatni qayta baholash hamda ijtimoiy muammolarni haqqoniy yoritish masalalari yoritiladi. Shuningdek, istiqlol davri qissalarida shaxs va jamiyat munosabatining yangi bosqichda talqin qilinishi, milliy o'zlik va ma'naviy qadriyatlarning badiiy ifodasi realistik yo'nalish doirasida tadqiq etiladi. Tadqiqot natijasida istiqlol davri realizmi sovet davri realizmidan mazmun va badiiy tafakkur jihatidan farq qilishi ilmiy asoslanadi.

Kalit so'zlar: Istiqlol davri, o'zbek qissachiligi, realizm, badiiy talqin, psixologik tasvir, tarixiy haqiqat, ijtimoiy muammolar, milliy o'zlik, badiiy tafakkur, adabiy jarayon.

KIRISH

O'zbekiston mustaqillikka erishganidan so'ng milliy adabiyot taraqqiyotida sifat jihatidan yangi bosqich boshlandi. Istiqlol davri adabiy jarayoni mafkuraviy qoliplardan xoli ravishda shakllanib, inson shaxsi, uning ruhiy olami, tarixiy xotira va milliy o'zlik masalalarini yangicha talqin etishga yo'naltirildi. Ayniqsa, qissa janrida realistik tasvir usuli yangi mazmun va estetik yo'nalish kasb etdi.

Realizm istiqlol davrida faqat tashqi voqelikni aks ettirish bilan cheklanib qolmay, balki insonning ichki dunyosini, ruhiy ziddiyatlarini, jamiyatdagi murakkab ijtimoiy jarayonlarni chuqur psixologik tahlil asosida yoritishga xizmat qildi. Natijada, o'zbek qissachiligida hayot haqiqatini badiiy umumlashtirishning yangicha tamoyillari shakllandi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, istiqlol davri nasrida realizmning yangicha qirralari hali to'liq tizimlashtirilmagan. Shuningdek, bu davr qissalarida shaxs va jamiyat munosabatlari, milliy ong va tarixiy xotiraning badiiy talqini masalalari zamonaviy adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan chuqur o'rganishni talab etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

O'zbek adabiyotshunosligida realizm masalasi turli davrlarda keng o'rganilgan bo'lib, unda badiiy voqelikni haqqoniy aks ettirish, tipik xarakter va tipik sharoit birligi

asosiy mezon sifatida talqin etiladi [1]. Biroq istiqlol davrida realizm mazmun va shakl jihatidan yangi bosqichga ko'tarildi. Endilikda u nafaqat ijtimoiy voqelikni tasvirlash, balki inson ruhiyatini chuqur psixologik qatlamlarda ochib berishga xizmat qilmoqda [2].

Mustaqillikdan so'ng milliy nasrda mafkuraviy qoliplarning barham topishi ijodkorlarga tarixiy haqiqatni erkin talqin qilish imkonini berdi. Bu holat qissa janrida ayniqsa yaqqol namoyon bo'ldi. Tadqiqotchilar istiqlol davri qissachiligida shaxs va jamiyat munosabatlari yangicha estetik tamoyillar asosida yoritilayotganini ta'kidlaydilar [3].

M. Qo'shjonov realizmni badiiy mahorat bilan bog'lab, hayot haqiqatining tipiklashtirish jarayonini asoslab bergan [2]. U realizmning asosiy belgisi sifatida hayotiylik, tabiiylik va ichki mantiqiylikni ko'rsatadi. Istiqlol davri qissalarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bu mezonlar saqlanib qolgan bo'lsa-da, tipiklashtirish endilikda individual ong orqali amalga oshirilmoqda. Ya'ni tipiklik umumiy ijtimoiy model orqali emas, balki individual qismat orqali ochilmoqda.

Q. Yo'ldoshev mustaqillik davri adabiyotini tahlil qilar ekan, unda mafkuraviy qoliplardan voz kechish va erkin badiiy tafakkur shakllanganini qayd etadi [3]. Bu fikr istiqlol davri qissalarida realizmning ideologik emas, balki antropotsentrik yo'nalishga ega bo'lganini tasdiqlaydi. Qahramon endi jamiyatning "namunaviy vakili" emas, balki murakkab ruhiy olam egasidir.

U. Hamdam badiiy tafakkur evolyutsiyasi haqida so'z yuritar ekan, zamonaviy nasrda psixologik qatlamning chuqurlashganini ta'kidlaydi [4]. Haqiqatan ham, istiqlol davri qissalarida ichki monolog, ruhiy tahlil va falsafiy mushohada realizmning asosiy vositasiga aylangan. Bu esa realizmni tashqi voqelik tasviridan ichki ong tasviriga yo'naltirgan.

Istiqlol davri realizmining muhim xususiyatlaridan biri — psixologik tahlilning kuchayishidir. Insonning ichki kechinmalari, ruhiy iztiroblari va ma'naviy izlanishlari badiiy tasvir markaziga ko'tarildi [4]. Bu esa realizmning an'anaviy tasvir usulidan farqli ravishda ichki dramatism va ong oqimi elementlari bilan boyishiga olib keldi.

Adabiyotshunos olimlarning qayd etishicha, istiqlol davri nasrida tarixiy xotira va milliy o'zlikni anglash masalalari realizmning muhim tarkibiy qismiga aylangan [5]. Avval yopiq bo'lgan mavzular — repressiya, mustamlakachilik oqibatlari, ma'naviy tanazzul — endilikda ochiq va haqqoniy talqin etila boshlandi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Istiqlol davri o'zbek qissachiligida realistik talqin mazmuniy va strukturaviy jihatdan yangilandi. Agar sovet davri realizmida ijtimoiy muhit ustuvor bo'lgan bo'lsa, mustaqillik davrida markazga insonning ichki olami ko'tarildi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, istiqlol davri qissalarida voqelik tashqi tasvirdan ko'ra ruhiy idrok orqali aks ettiriladi [1].

Istiqlol davri o'zbek qissalarini kuzatar ekanmiz, bir haqiqat yaqqol seziladi: bu davr nasri avvalo insonni qayta kashf etdi. Agar ilgari adabiyot ko'proq ijtimoiy tizim va mafkuraviy g'oyalarga xizmat qilgan bo'lsa, mustaqillik yillarida qissa janri inson qalbi, uning iztiroblari, izlanishlari va ichki ziddiyatlarini tasvirlashga yuzlandi.

Shuningdek, bu davr qissalarida tarixiy xotira va milliy o'zlik masalalari ham yangicha ruhda talqin etiladi. O'tmish endi bezatilgan yoki yashirilgan voqelik emas, balki bugungi ongni shakllantiruvchi haqiqat sifatida namoyon bo'ladi. Ijtimoiy muammolar esa shior yoki tashviqot tarzida emas, balki inson taqdiri orqali ochib beriladi.

Eng muhimi, istiqlo davri o'zbek qissachiligida realizm ichki chuqurlik kasb etdi. Psixologik tahlil, falsafiy mushohada, ramziy qatlamlar realizmni boyitdi va uni yangi bosqichga olib chiqdi. Natijada, qissa janri zamonaviy o'zbek adabiyotining eng sermahsul va estetik jihatdan pishiq shakllaridan biriga aylandi.

Avvalo, bu davr qissalarida qahramon xarakteri "tipik sharoitdagi tipik obraz" tamoyili asosida emas, balki individual ong, shaxsiy iztirob va ma'naviy izlanishlar orqali ochiladi [2]. Qahramon ko'pincha o'tish davrining murakkab ijtimoiy muhitida yashayotgan, qadriyatlar almashinuvi jarayonida o'zligini yo'qotmaslikka urinayotgan shaxs sifatida tasvirlanadi. Bu esa realizmni psixologik-falsafiy yo'nalishga olib kiradi.

Ikkinchi muhim jihat — tarixiy ongning uyg'onishi. Istiqlol davri qissalarida tarix endilikda mafkuraviy talqin obyektiga emas, balki inson taqdirini belgilovchi real omil sifatida namoyon bo'ladi [3]. Repressiya, milliy qadriyatlarning so'nishi, ma'naviy bo'shliq kabi mavzular individual qismat orqali ochiladi. Natijada tarixiy realizm va psixologik realizm o'zaro uyg'unlashadi.

Uchinchi jihat — badiiy strukturaning o'zgarishi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, istiqlo davri qissalarida an'anaviy syujet qurilishi soddalashib, ichki dramatizm kuchayadi [4]. Voqealar rivoji keskin dramatik burilishlardan ko'ra, ruhiy jarayonlarning bosqichma-bosqich ochilishi orqali amalga oshadi. Ichki monolog, retrospektiv tasvir, xotira fragmentlari realizmning yangi ifoda shakllariga aylanadi.

To'rtinchidan, ijtimoiy muammolar tasviri tashviqot xarakteridan xoli bo'lib, individual nuqtai nazar orqali beriladi [5]. Muallif ijtimoiy hodisani bevosita baholamaydi, balki uni qahramon tafakkuri orqali ko'rsatadi. Bu esa badiiy matnda ko'p qatlamlilikni yuzaga keltiradi.

O'tkazilgan tahlillar asosida quyidagi ilmiy natijalarga kelindi:

- Istiqlol davri qissalarida realizm antropotsentrik (inson markazli) xarakter kasb etdi.
- Psixologik tahlil realizmning yetakchi estetik vositasiga aylandi.
- Tarixiy va ijtimoiy voqelik individual ong prizmasi orqali talqin qilina boshladi.
- Qissa janrida ichki dramatizm va falsafiy mushohada kuchaydi.

- Realistik tasvir ramziy qatlamlar bilan boyib, ko'p ma'nolilikni yuzaga keltirdi.

Shunga ko'ra istiqlol davri o'zbek qissalariga xos realistik talqin hayotni faqat tasvirlash emas, balki uni anglash va ruhiy-falsafiy jihatdan tahlil qilishga yo'naltirilgan yangi estetik bosqichni ifodalaydi. Bu holat zamonaviy o'zbek qissachiligini realizmning sifat jihatdan yangilangan modeli sifatida baholash imkonini beradi.

XULOSA

Istiqlol davri o'zbek qissachiligida realizm inson ruhiyatini, ichki iztiroblarini va milliy o'zlikni markazga qo'ygan holda yangicha shaklga kirdi. Qahramonlar endi shunchaki ijtimoiy tip emas, balki o'z hayotiy tajribasi orqali voqelikni talqin qiluvchi tirik shaxslardir. Tarixiy xotira va ijtimoiy muammolar individual ong orqali ochilib, qissa janri ichki drammatizm va falsafiy mushohada bilan boyidi. Shu tariqa, istiqlol davri realizmi zamonaviy o'zbek nasrining yangi estetik bosqichini yaratdi va adabiyotimizning ichki mustaqilligini namoyon etdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Karimov N. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 1999.
2. Qo'shjonov M. Realizm va badiiy mahorat. – Toshkent: Fan, 1980.
3. Yo'ldoshev Q. Mustaqillik davri o'zbek adabiyoti. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006.
4. Hamdam U. Badiiy tafakkur tadriji. – Toshkent: Sharq, 2008.
5. Normatov U. Istiqlol davri o'zbek nasri. – Toshkent: Akademnashr, 2012.
6. Adabiyot nazariyasi. / Tahrir hay'ati: D. Quronov va boshqalar. – Toshkent: Akademnashr, 2018.
7. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: Sharq, 2004.